

This item is the archived peer-reviewed author-version of:

Joodse jeugdorganisaties in België

Reference:

Stamberger Janiv, De Smet Gertjan.- Joodse jeugdorganisaties in België

Archives et bibliothèques de Belgique / Association des archivistes et bibliothécaires belges; Vereniging van Archivarissen en Bibliotheacarissen - ISSN 0775-0722 - 87:1-4(2016), p. 281-311

To cite this reference: <https://hdl.handle.net/10067/1725140151162165141>

Joodse jeugdorganisaties in België

JANIV STAMBERGER

GERTJAN DESMET

Afbakening van de onderzoeksgroep

De geschiedenis van de Joodse jeugdorganisaties in België is een relatief onderbestudeerd studieveld. De zeldzame artikels en werken die in de loop van de jaren over dit onderwerp verschenen zijn, geven slechts een algemeen en vaak beperkt overzicht of focussen zich op een bepaalde periode of op één specifieke organisatie¹. Een breed, gedetailleerd referentiewerk over deze thematiek is momenteel nog onbestaande. Met deze bijdrage, die de nadruk legt op het bronnenmateriaal dat voorhanden is om deze geschiedenis te schrijven, hopen we het onderzoek naar deze boeiende thematiek te stimuleren alsook de onderzoeker enkele algemene kenmerken aan te bieden die de Joodse jeugdorganisaties typeerden.

Een eerste probleemstelling is de afbakening van de onderzoeksgroep. Hierbij hebben we enkele criteria in acht genomen. Als eerste dient een duidelijke organisatorische structuur de leden van de organisatie te verbinden op een (semi-)formele manier. Hiermee bedoelen we dat de organisatie geleid wordt door een (al dan niet verkozen) leidinggevend kader en dat intern een duidelijke taakverdeling bestaat. Informele groepen van vrienden of individuen, al zijn deze politiek, cultureel of socio-economisch actief, vallen dus buiten de doelstelling van dit artikel.

Het tweede criterium wordt bepaald door de specifieke thematiek, namelijk jeugdorganisaties in tegenstelling tot volwassenenorganisaties. Hoewel deze demarcatie op het eerste zicht simpel lijkt te zijn, komt men bij nader inzicht tot de vaststelling dat een arbitraire afbakening lang niet zo eenduidig blijkt te zijn. Door simpelweg een bepaalde leeftijd (vb. 18 of 21 jaar) als bovengrens te nemen dreigen we al snel bepaalde groeperingen over het hoofd te zien. Een hele resem Joodse organisaties, zoals de *Zeire Misrachi* (voor het eerst opgericht te Antwerpen in 1920), zou men eerder kunnen definiëren als jongvolwassenenorganisaties. Deze organisatie fungeerde als de jongerenafdeling van de religieus-zionistische partij *Misrachi* en kan vergeleken worden met de huidige Jongsocialisten of Jong VLD. De leeftijd van hun leden liep van 16 tot een eind in de twintig. Tal van zulke organisaties kan men terugvinden doorheen de geschiedenis van de Joodse gemeenschap(en) in België. Wij hebben ervoor gekozen om deze 'jongvolwassenenorganisaties' in dit artikel mee op te nemen, gezien hun bijzonder belang in de Joodse samenleving en hun functie als brug tussen de wereld van de jongeren en de volwassenen.

Verder hebben we er ook voor gekozen ons te richten op jeugdorganisaties en niet enkel op jeugdbewegingen, een term die vaak geassocieerd wordt met de principes van het scoutisme zoals geconcipieerd door Baden-Powell. Hoewel het scoutisme vaak als een integraal onderdeel werd gezien van het ideologische referentiekader, was dit lang niet het geval voor alle Joodse jeugdorganisaties. Gezien de Belgische Joodse gemeenschap voor het overgrote deel binnen een

1 Voor een algemeen overzicht van de zionistische jeugdbewegingen in het interbellum en de oorlogsperiode zie bijvoorbeeld: D. Michman, "Zionist Youth movement in Holland and Belgium and their activities during the Shoah", in: Cohen (A.) & Cochavi (Y.) (eds.), *Zionist Youth Movements during the Shoah*, Peter Lang Publishing, 1995, pp. 158-159; D. Michman, "The Belgian Zionist Youth movements during the Nazi occupation", in: Michman D. (ed.), *Belgium and the Holocaust. Jews, Belgians Germans*, Jerusalem, Yad Vashem, 1998, pp. 383-384. Voor een voorbeeld van een artikel over een specifieke jeugdorganisatie zie: J. Stamberger, "Zionist Pioneers at the shores of the Scheldt: The Hashomer Hatzair Youth Movement in Antwerp 1924-1946", in: *Cahiers de la Mémoire contemporaine/Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, n°11 (2014), pp. 67-104.

stedelijke context leefde, vindt men binnen de Joodse jeugdorganisaties een grote verscheidenheid in de manier van werken en arbeidsveld. Een rode lijn die we wel doorheen onze selectie van jeugdorganisaties hebben getrokken is dat we in dit artikel zullen focussen op organisaties die werden opgericht - ofwel op initiatief van de Joodse jeugd zelf ofwel door een vooraanstaande figuur, Joodse politieke partij of volwassenenorganisatie - met als doel de jeugd een vorm van vrijetijdsbesteding te verschaffen. Hiermee bedoelen we dat de religieuze, ideologische, politieke en culturele educatie van de jeugd - van primair belang voor de verschillende jeugdorganisaties – door middel van socialisatie, sport, lied of spel aan de jeugd moet worden overgebracht. Strikt educatieve instellingen opgericht voor de Joodse jeugd zoals *talmud-torahs*, *cheders*, *tsugabshuln* vallen dus buiten het bereik van deze bijdrage². Ook hebben we er voor gekozen om de talrijke Joodse studentenorganisaties aan de Belgische instellingen van hoger onderwijs en de Joodse zomerkolonies voor kinderen (ingericht door verschillende politieke organisaties) niet in dit artikel op te nemen.

Bibliografie

Algemene bibliografieën

DEOM (J.), DICKSCHEN (B.) (e.a.), *Les Juifs en Belgique Guide Bibliographique*, 2e édition, Fondation de la Mémoire Contemporaine, Brussel, 2014.

SCHREIBER (J.P.), "Joodse gemeenten, instellingen en organisaties", in: VAN DEN EECKHOUT (P.) & VANTHEMSCHÉ (G.), *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België 19e – 21e eeuw. Tweede herziene en uitgebreide uitgave*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis/Commission Royale d'Histoire, 2009, pp. 1129-1147.

Publicaties met informatie over Joodse jeugdbewegingen

BRACHFELD (S.), *Uit vervlogen tijden: "wetenswaardigheden" uit het Antwerps Joods Historisch Archief*, Herzlia, Antwerps Joods Historisch Archief, 1987.

BRACHFELD (S.), *Het grote Brabosh memorboek: twee eeuwen Joodse aanwezigheid in Vlaanderen /Antwerpen*, Herzlia, instituut voor het Onderzoek van het Belgisch Jodendom, 2012.

DICKSCHEN (B.), "La ferme-école juive de La Ramée durant l'occupation (avril 1941-août 1942)", in: *Les Cahiers de la Mémoire contemporaine – Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, 6 (2005), pp. 79-133.

DRATWA (D.), "The Zionist Kaleidoscope in Belgium", in: MICHMAN (D.) (ed.), *Belgium and the Holocaust. Jews, Belgians Germans*, Jerusalem, Yad Vashem, 1998, pp. 43-61.

HAUSER (S.), OFFEN (J.), *The Story of a Memorial: Bnei Akiva- Tikvateinu, Antwerp, in the Holocaust*, Shamaim, 2010.

LAPIOWER (A.), "Fin de siècle pour des jeunes Juifs progressistes, L'Union sportive des Jeunes Juifs – Union des Jeunes Juifs progressistes, 1944-1978", in: *Cahiers d'Histoire du Temps présent*, 8 (2001), pp. 339-366.

LAPIOWER (A.), *Libres enfants du ghetto : 1944-1978 : autour d'une organisation de jeunesse juive progressiste à Bruxelles : U.S.J.J.-U.J.J.P.*, Bruxelles, Points Critiques, 1989.

² *Talmud-torah's* en *cheders* zijn religieuze scholen waar Joodse jongens onderwezen worden in de voornaamste religieuze teksten. *Tsugabshuln* (Jiddisch voor bijschool) waren meestal seculiere scholen, vaak opgericht door linkse partijen, waarin Jiddische/Hebreeuwse (nationale) cultuur, literatuur en Joodse geschiedenis werd onderwezen. In België functioneerden deze scholen als bijscholing na de reguliere schooluren of tijdens het weekend.

MICHMAN (D.), "Les mouvements de jeunesse sionistes en Belgique durant l'occupation allemande. Étude d'un point de vue comparatif", in: VAN DOORSLAER (R.) (ed.) *Les Juifs de Belgique. De l'immigration au génocide, 1925-1945*, Bruxelles, Centre de Recherches et d'Etudes Historiques de la Seconde Guerre Mondiale, 1994, pp. 173-192

MICHMAN (D.), "The Belgian Zionist Youth movements during the Nazi occupation", in: MICHMAN (D.), ed. *Belgium and the Holocaust. Jews, Belgians Germans*, Jerusalem, Yad Vashem, 1998, pp. 373-395.

MICHMAN (D.), "Zionist Youth movements in Holland and Belgium and their activities during the Shoah", in: Cohen (A.) & Cochavi (Y.) (eds.), *Zionist Youth Movements during the Shoah*, New York, Peter Lang Publishing, 1995, pp. 145-171.

SCHMIDT (E.), *Geschiedenis van de Joden in Antwerpen; in woord en beeld*, Antwerpen-Rotterdam, De Vries-Brouwers, 1994.

STAMBERGER (J.), "Zionist Pioneers at the Shores of the Scheldt. The Hashomer Hatzair Youth Movement in Antwerp, 1924-1946", in: *Les Cahiers de la Mémoire contemporaine – Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, 11 (2014), pp. 67-104.

VANDEN DAELEN (V.), *Laten we hun lied verder zingen. De heropbouw van de Joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944- 1960)*, Amsterdam, Uitgeverij Aksant, 2008.

VAN DOORSLAER (R.), *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*, Antwerpen-Baarn/Gent, Hadewijch/AMSAB, 1996.

WAGMAN ESHKOLI (H.), "The contacts between the World Hachalutz Center in Geneva and the Zionist-Pioneering Underground in Belgium", in: MICHMAN (D.)(ed.), *Belgium and the Holocaust. Jews, Belgians Germans*, Jerusalem, Yad Vashem, 1998, pp. 397-417.

Ongepubliceerde werken over Joodse jeugdbewegingen

BAUHERZ (M.), *Étude de la pédagogie dans un mouvement de jeunesse : l'UJJP [Union des jeunes Juifs progressistes]*, ULB, section de psycho-pédagogie, 1979.

KNOLLER (R.), *The activities of religious Zionist youth groups in Europe during the Holocaust, 1939-1945: a summarized review of limited archive sources*, Bar-Ilan University, Arnold and Leona Finkler Institute of Holocaust Research, Faculty of Jewish Studies, 1993.

STAMBERGER (J.), *Be Strong and Brave! A small youth movement in a sea of history. The Hashomer Hatzair Antwerp (1920-1948)*, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2013.

VAN INTHOUDT (H.), *De Joodse jeugdbewegingen in Antwerpen: een vergelijkende studie in de Joodse identiteit bij zionistische en religieuze jongeren*, KUL, Faculteit der Sociale Wetenschappen, Departement Sociologie, 1985.

Naslagwerken

FALEK ALHADEFF (P.), DESMET (G.), TALLIER (P.-A.) (dir.), *Bronnen voor de geschiedenis van de Joden in België (19de-20ste eeuw) - Sources pour l'histoire des Juifs en Belgique (19-20ème siècles)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief-Archives Générales du Royaume/Avant-Propos, 2016.

Historisch overzicht

Gezien de complexiteit, het ruime tijds kader en het gebrek aan gedetailleerde overzichtswerken hebben we ervoor gekozen om in plaats van een chronologisch overzicht van de geschiedenis van de Joodse jeugdorganisaties in België enkele van de belangrijkste kenmerken toe te lichten die deze organisaties typeerden. Op deze manier krijgt de onderzoeker een beter beeld van de grote variatie binnen de organisaties alsook van enkele gemeenschappelijke kenmerken die deze verscheidenheid overbruggen. Bovendien laat deze methodologie ons toe de Joodse jeugdorganisaties duidelijk te kaderen binnen de maatschappelijke (Joodse) context waarin ze opereerden.

Spiegel van de Joodse samenleving

Net zoals in de niet-Joodse samenleving vormden de jeugdorganisaties een afspiegeling van de breuklijnen die de volwassen samenleving doorkruisen. Gezien de bijzondere complexiteit van de Joodse samenleving betekent dit dat het landschap van Joodse jeugdbewegingen - zelfs in een land als België met een relatief kleine Joodse gemeenschap - enorm gevarieerd was.

De Belgische Joodse gemeenschap voor de Tweede Wereldoorlog bestond hoofdzakelijk uit Joden van vreemde nationaliteit die gedurende verschillende immigratiegolven in België waren neergestreken³. Deze migratie werd gekenmerkt door een grote verscheidenheid en vaak ziet men dat na hun aankomst in België verschillende Joodse groepen hun culturele, religieuze en regionale identiteit trachten te behouden en zich apart opstelden ten opzicht van andere Joodse groepen die bepaalde aspecten van hun identiteit anders vorm gaven. Dit vertaalde zich ook op institutioneel vlak en gedurende de 19de en 20ste eeuw richtten Joodse groepen hun eigen organisaties op om in hun specifieke religieuze, sociale of culturele noden te voorzien. Zo behield de Hollandse Joodse kolonie, die zich in de loop van de 19de eeuw vooral in Antwerpen maar ook in Brussel en andere delen van het land had gevestigd, lange tijd haar eigenheid en richtte verschillende Hollandse Joodse instellingen op. Vanaf het einde van de 19de eeuw en massaal vanaf de jaren twintig vond een grootschalige migratie van Oost-Europese Joden naar het Westen plaats; vele migranten vestigden zich ook in België. Deze migratie werd gekenmerkt door een grote verscheidenheid aangezien Joden afkomstig uit Polen, Galicië, Hongarije, Roemenië, de Baltische staten en Rusland allen een specifieke, historische gegroeide politieke en culturele identiteit bezaten⁴. Deze migratie gaf aanleiding tot de oprichting van een hele reeks van Joodse organisaties en instellingen in België gestoeld op de typisch Oost-Europese Joodse leefwereld.

Dit vasthouden aan 'nationale/regionale' afkomst vindt men ook terug binnen Joodse jeugdorganisaties. Naast affiliatie op politieke of ideologische basis waren sommige organisaties ook duidelijk gestoeld op regionale identiteiten. Zo werd eind jaren twintig de Joodse jeugdvereniging *Makhanei Jisroel* opgericht waarvan het overgrote deel van de leden van de Hollandse Joodse jeugd afkomstig was. Deze traditioneel religieuze organisatie hield zich actief bezig om het werk van de Hollandse gemeente te steunen en kan de facto worden gezien als de jongerenorganisatie van deze gemeente⁵. Een ander mooi voorbeeld is de organisatie *Borisiah Jabotinsky* actief in Antwerpen eind jaren twintig. Deze organisatie bestond hoofdzakelijk uit Hongaarse Joden en had een overduidelijk politieke overtuiging: de leden van de organisatie waren allen felle aanhangers van Jabotinsky's zionistisch Revisionisme. Het Hongaars (*Magyar*) was er de omgangstaal en naast het politieke werk

3 Voor de Tweede Wereldoorlog wordt geschat dat 90-95% van de Joodse gemeenschap in België een buitenlandse nationaliteit bezat. P. Griffioen, R. Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België. 1940-1945. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken*, Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2011, p. 163.

4 E. Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*, Bloomington, Indiana University Press, 1987, p. 320.

5 Musée juif de Belgique (MJB), Numéro d'inventaire 06302, Machanei Jisroel

werd er ook veel aandacht besteed aan 'Hongaarse' culturele activiteiten⁶. De specifieke linguïstische en culturele eigenheid van de organisatie was een rem op de instroom van Poolse, Roemeense of Hollandse Joden. Hoewel sommigen van hen mogelijk dezelfde politieke overtuiging deelden, konden ze zich niet vereenzelvigen met een organisatie die duidelijk gericht was op de Hongaars Joodse leefwereld. Dit proces van 'regionale' organisatie groeide veelal organisch gezien mensen met een gelijkaardige linguïstische en culturele achtergrond elkaar in de (tweede) diaspora opzochten.

Hoewel regionale overwegingen dus duidelijk een rol speelden, was het toch voornamelijk het ideologische wereldbeeld dat doorslaggevend was in de uitbouw en genese van een groot aantal jeugdbewegingen. Dit wereldbeeld werd ingegeven door de sociale positie, de mate van religiositeit, het standpunt tegenover de Joods nationale vraag, en tegenover enkele belangrijke Westerse ideologieën - voornamelijk socialisme (zowel in haar parlementaire als revolutionaire vorm) en liberalisme.

Het Joodse politieke en ideologische landschap onderging aan het einde van 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw een proces van verregaande diversificatie. Naast het traditionele orthodoxe Jodendom, in vele opzichten de erfgenaam van de pregeëmancipeerde Joodse samenleving, en de *maskilim* (de volgelingen van de *haskalah*, de Joodse Verlichting) die ijverden voor een substantiële acculturatie van de Joodse rituelen aan de moderne Europese samenleving en de ontkenning van een specifieke Joodse etniciteit, ontstonden er verschillende vormen van Joods nationalisme - waarvan het Zionisme de meest gekende maar zeker niet de enige was. Gelijktijdig zochten vele Joodse intellectuelen hun heil bij het internationalistische gedachtegoed aan de linkerzijde van het politieke spectrum en werden vurige aanhangers van de arbeidersbeweging. Vaak ontstonden uit deze eerder vernoemde politieke ideologieën merkwaardige hybride vormen die op het eerste zicht onverzoenbare ideologieën, zoals internationalisme en Joods nationalisme, met elkaar trachtten te verzoenen. Dit gaf ook aanleiding tot intense ideologische debatten, meningsverschillen en conflicten die resulteerden in schisma's en een verdere diversificatie van het politieke landschap. Dit proces, dat zich voornamelijk in de Oost-Europese Joodse hartlanden voltrok, verspreidde zich over Europa en stak in het kielzog van de Oost-Europese Joodse migratie naar het Westen de Atlantische oceaan over. Deze politieke ideologische diversificatie vertaalde zich in een myriade aan organisaties waaronder ook meerdere jeugd- en jongerenverenigingen (al dan niet opgericht door volwassenenorganisaties). Ook in België zien we de eerste jongerenorganisaties verschijnen binnen deze nieuwe Joodse ideologische stromingen.

De Zionistische jeugdverenigingen.

Het Zionisme, een Joodse ideologie die in haar politieke vorm aan het einde van de 19de eeuw tot volwassenheid kwam, ijverde voor een Joods nationale ervaring in Palestina. Dit gedachtegoed werd vanaf het begin ondersteund door brede lagen van de Oost-Europese jeugd. In het zionisme en haar programma voor een Joodse renaissance zagen zij de belofte en de mogelijkheid om de waardigheid en de trots van het Joodse volk te herstellen. De Joodse jeugd, uitgesloten en gemarginaliseerd in het nationale en culturele leven in de landen waar ze woonden, was uiterst gevoelig voor de boodschap die het zionisme uitdroeg.

Ook in België zou deze beweging, in het kielzog van de immigratie, vele Joodse jongeren aanspreken. Zo werd in 1905 de jongvolwassenorganisatie *Zeire Zion* ('jeugd van Zion') opgericht die zich tot doel stelde de Joodse nationale zaak te verdedigen en deel uitmaakte van de Belgische Zionistische Federatie⁷. Na de Eerste Wereldoorlog (in 1920) zou de '*Joods Nationale Padvindende Organisatie Bar*

⁶ *Yidishe prese*, N°1 (04/01/29), p. 7.

⁷ N. Tortshiner [Torczyner], "Der belgisher tsienism biz tsum verltkrieg", in: *Joodsche Almanak*, Antwerpen, Farlag Progres, 1933, p. 32. Deze jeugdbeweging is niet te verwarren met de organisatie met dezelfde naam die tijdens WO I in Brussel werd opgericht en later tot een zelfstandige politieke partij zou uitgroeien.

Kokhba', de eerste Joodse scoutsorganisatie in België, een overduidelijk zionistisch karakter dragen⁸. Vanaf de jaren twintig groeide het aantal zionistische jeugdorganisaties in België aanzienlijk en lieten ze hun niet-zionistische tegenhangers ver achter zich. Ook na de Tweede Wereldoorlog (en tot op de dag van vandaag) dragen de meeste Joodse jeugdorganisaties een zionistisch karakter uit.

Het zionisme was en is echter verre van een monolithische beweging. Ze is gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan politieke en ideologische opvattingen, gaande van een orthodox religieus zionisme tot een militant seculier zionisme geïnspireerd op marxistische basis. Deze veelzijdigheid aan politieke strekkingen zorgde voor een breed spectrum aan zionistische jeugdverenigingen in België. Het religieuze zionisme kende verschillende Joodse jeugdorganisatie voor zowel jongens als meisjes (*Zeire Misrakhi*, *Bnoth Misrakhi*, *Bne Akivah*, *Bruriah*). Aan de linkerzijde van de zionistische beweging vinden we onder andere de jeugdorganisaties *Hashomer Hatzair*, *Gordoniah*, *Dror*, *Borokhov Yugnt*. De zionistische revisionistische oppositiebeweging had de *Brith Trumpeldor (Betar)*. Tot de liberale 'Algemeen Zionistische' strekking kan dan weer de *Hanoar Hatsioni*, 'Cercle de jeunesse juive Achduth' en *Zeire Haam* worden gerekend⁹.

De grote verscheidenheid aan zionistische jeugdverenigingen was niet alleen een afspiegeling van de verschillende ideologische strekkingen binnen de zionistische beweging maar werd ook bepaald door de turbulente internationale zionistische politiek. Zo resulteerde het schisma in de Revisionistische partij in 1933 niet alleen in de oprichting van een nieuwe partij (Joodse Staats partij) maar ook in de verscheuring van de revisionistische jeugdbeweging over de gehele Joodse Diaspora. Zo splitsten zich overal in de wereld groepen af van *Brith Trumpeldor (Betar)* en ontstond de nieuwe jeugdorganisatie *Brith Hakhanaim*. Deze splitsing deed zich ook in België voor¹⁰. Ook binnen het arbeiderszionisme zouden verschillende concurrerende partijen hun eigen jeugdorganisaties oprichten. De vereniging of splitsing van verschillende Joodse socialistische partijen zou op hun beurt weer aanleiding geven tot het oprichten of samensmelten van bestaande jeugdorganisaties. De internationale Joodse partijpolitiek, vaak bepaald door evenementen die zich honderden of zelfs duizenden kilometers van de Belgische grenzen voordeden, gaf dus mee vorm aan het Belgische Joodse organisatorische landschap.

Hoewel de meeste zionistische jeugdorganisaties functioneerden als de jongerenafdeling van een volwassen politieke moederpartij waren sommige jeugdorganisaties volledig politiek autonoom. Zo speelde de jeugdorganisatie *Hashomer Hatzair* met haar kibbutzbeweging in Palestina, *kibbutz Artzi*, een voorname rol in het politieke leven in de *Yishuv* (de Joodse representatieve instellingen in mandaatgebied Palestina). De afdelingen van deze jeugdorganisatie in de Diaspora, waarvan de Belgische afdeling de oudste en een van de belangrijkste was in West-Europa, leverden de pioniers die de basis vormden voor deze beweging.

Omwille van de grote variatie aan zionistische jeugdgroeperingen is het ook niet onlogisch dat er inspanningen werden gedaan om de werking van deze organisaties op elkaar af te stemmen. Een eerste poging in 1925 om een overkoepeld orgaan te vormen resulteerde in de vereniging van de zionistische jeugdverenigingen in Antwerpen *Maccabi*, *Hasmonea*, *Agudath Hanoar Haivri*, *Bar*

8 J. Stamberger, "Zionist Pioneers at the Shores of the Scheldt. The Hashomer Hatzair Youth Movement in Antwerp, 1924-1946", p. 70.

9 Deze oplijsting geeft geen volledig overzicht van de vele zionistische jeugdorganisaties die voor de oorlog in België actief waren, maar somt enkel de organisaties op die een relatief stabiele activiteit ontwikkelden gedurende deze periode. Veel jeugdorganisatie waren maar enkele maanden of hooguit een jaar actief voor ze weer verdwenen in het woelige kluwen van Joodse organisaties, een fenomeen dat kenmerkend is voor het Joodse organisatorische leven in deze periode.

10 F. Skolnik & M. Berenbaum (eds.), Encycopaedia Judaica, second edition, vol. 11, Macmillan Reference, USA, 2007, p. 315-316 ; L'Avenir Juif, 3 (26 juni 1936).

Kochba en *Boys-scouts Juijs* in de *Fédération de la Jeunesse juive nationale de Belgique*¹¹. Gezien de volatiele situatie in de jaren twintig was deze organisatie geen lang leven beschoren. In 1937 werd een tweede poging ondernomen die meer succes had. De Zionistische Jeugdfederatie bestond uit jeugdverenigingen van over heel België, waaronder *Akhduth*, *Bne Akiva*, *Dror*, *Hanoar Hatzioni*, *Hashomer Hatzair*, *Maccabi Hatzair*, *Zeire Ha'am* en *Gordonia* die zich inzetten voor het verspreiden van de Joods nationale gedachte binnen de gemeenschap(en) en het werk voor enkele zionistische sleutelorganisaties zoals het Joods Nationaal Fonds (*Keren Kayemeth Le'Yisrael*, kortweg KKL)¹².

De niet-zionistische jeugdverenigingen

Naast de Joodse jeugdorganisaties die zich binnen de rangen van de zionistische beweging bevonden, werden er ook door andere politieke en niet-politieke Joodse levensbeschouwingen jeugdorganisaties opgericht.

De orthodoxe en scherp antizionistische partij *Agudath Israel*, een politieke beweging die net zoals het zionisme uit Oost-Europa naar België werd overgebracht, had in de jaren twintig een jongvolwassenenorganisatie, de *Zeire Agudath Israel*. In Antwerpen richtte ze ook een jeugdorganisatie op onder de naam *Ezra Hasofer*¹³. Deze organisaties hadden als doel het 'zuivere' Joods orthodoxe leven te vrijwaren en te verdedigen, en voerden net zoals hun moederorganisatie een verbeterd strijd tegen het religieuze zionisme.

Ook bij niet-zionistisch en antizionistisch uiterst links trof men enkele jeugdorganisaties aan. Eind jaren twintig werden in de *Yidische arbeter kultur faraynen* (Joodse arbeiderscultuurverenigingen) jeugdafdelingen (*yugnt sektsyes*) opgericht. Deze cultuurverenigingen groepeerden alle (zowel niet-zionistische als zionistische) Joodse proletarische partijen en hadden als doel om de culturele ontwikkeling van de jeugd te stimuleren en hen bekend te maken met de arbeiderscultuur¹⁴. In 1935 zou ook de *Yidisher Arbeter Sport-Klub/JASK* worden opgericht, een sportorganisatie met een sterke jongerenafdeling die onder invloed van de Joodse communisten stond¹⁵. Ook deze organisatie richtte zich sterk op de culturele, fysieke en ideologische ontwikkeling van de Joodse jeugd volgens de principes van de internationale arbeidersbeweging.

Naast de jeugdverenigingen die een duidelijk politieke en ideologische basis hadden, werden er ook enkele opgericht die eerder georiënteerd waren op filantropische doeleinden. Zo stichtte de Antwerpse *Joodsche Vrouwenraad* in 1928 de '*Cercle des jeunes filles juives*' (*klub far yidische meydlekh*) voor adolescente Joodse meisjes met een migratieachtergrond. Deze organisatie had als doel het Joodse meisje te ontwikkelen en te behoeden voor moreel verderf. Ze organiseerde lezingen, recreatieve cursussen en gymnastiekactiviteiten en was politiek neutraal¹⁶.

Werk, levensduur, organisatie en ledenaantal.

Ondanks de grote diversiteit in het ideologische denkkader van de verschillende jeugdorganisaties zien we toch dat hun arbeidsveld opmerkelijke gelijkenissen vertoont. Dit valt grotendeels te verklaren door de rol van de jeugdbeweging binnen de Joodse samenleving in België en in de Diaspora wereldwijd. Gezien hun inbedding in de verschillende politieke partijen waren de jeugdorganisaties het perfecte instrument om de nieuwe generatie bekend te maken met het wereldbeeld van de partij, en om de Joodse jeugd van een 'koosjere' ideologische opvoeding te

11 *Hatikwah*, N°19 (13/11/1925).

12 J. Stamberger, *Be Strong and Brave! A small youth movement in a sea of history. The Hashomer Hatzair Antwerp (1920-1948)*, Ongepubliceerde masterthesis Universiteit Gent, 2013, pp. 51-52.

13 *Yidische Prese*, N°26 (28/08/1925).

14 *Yidische Prese*, N°10 (09/03/1928).

15 R. Van Doorslaer, *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*, Antwerpen-Baarn/Gent, Hadewijch/AMSAB, 1996, pp. 122-129.

16 *Di yidische tsaytung, vokhnblat far literatur un gezelschaftlekhe fragn*, N°7 (14/02/30).

verzekeren. Hoe deze arbeid - vaak 'culturele arbeid' genoemd - werd ingevuld, was afhankelijk van het ideologische wereldbeeld van de partij. De meest voorkomende vorm van ideologische opvoeding was de lezing of referaat waarin een lid van de jeugdbeweging, onder toezicht van de leiding, een betoog hield over een aspect van het Joodse maatschappelijk, economische, of politieke leven. Ook artistieke en culturele avonden droegen bij tot de vorming van de leden. Door liederen, theater en welsprekendheidstornooien werden de ideologische standpunten en verwezenlijkingen van de organisatie naar voor gebracht. Zo waren toneelstukken waarin de 'Aliyah' (afvaart, letterlijk opstijgen) naar *Eretz Israel* werd uitgebeeld in zionistische jeugdorganisaties niet ongewoon¹⁷. Op deze manier werden ook vormen van moderne Joodse cultuur – zij het in de Hebreeuwse, Jiddische, religieuze, nationale of (arbeiders)internationale vorm – aan een nieuwe generatie doorgegeven. Deze nadruk op 'culturele arbeid' toont de grote mate van politisering in de Joodse samenleving in de vooroorlogse en ook naoorlogse periode. Via de jeugdorganisaties trachtten de Joodse politieke partijen de toekomst van hun ideologisch wereldbeeld te verzekeren en een nieuwe generatie klaar te stomen om de fakkel over te nemen.

Toch zou het verkeerd zijn om de Joodse jeugdorganisatie slechts te zien als een instrument van de volwassen wereld. De Joodse jeugd zag voor zichzelf een enorme rol weggelegd in de toekomst van het Joodse volk en in de verwezenlijking van de politieke of culturele aspiraties uitgedragen door de verschillende ideologische stromingen. Zoals eerder vermeld had het zionisme een sterke aantrekkingskracht op de Joodse jeugd en vele Joodse jongeren zagen een pioniersrol voor zichzelf bij de opbouw van hun 'nationale thuis' in Palestina. Ook buiten de zionistische beweging zagen de jongeren zich vaak als de voorhoede van het proletariaat op haar weg naar de toekomstige socialistische samenleving of als de bewakers van de traditie en het geloof. Aangezien het strijdpunt van de Joodse politiek in de vooroorlogse en onmiddellijke naoorlogse periode niet minder dan de toekomst van het Joodse volk was, is het begrijpelijk dat de jeugd, als de drager van die toekomst, zich sterk aangesproken voelde en bereid was om grote offers te brengen.

Naast de ideologische en culturele ontwikkeling van haar leden hielden de meeste jeugdbewegingen zich ook bezig met eerder recreatieve activiteiten. Voor vele Joodse jeugdbewegingen bestond dit uit een vorm van scoutisme of sport. Op zomerkampen en sportmanifestaties konden de jongeren met elkaar wedijveren en hun vaardigheden vertonen. Deze activiteiten waren vaak ook ingebed in een ideologisch denkkader rond fysieke ontwikkeling en lichamelijke - de 'nieuwe Joodse man of vrouw', sterk van geest en lichaam, tegengesteld aan de fragiele en overdreven intellectualistische *yeshiva bocher* (yeshiva student) uit het Joodse verleden. Toch dient het recreatieve aspect van deze activiteiten niet te worden verwaarloosd. Vrijtijdsbesteding en socialisatie met leeftijdsgenoten waren, zoals in andere jeugdbewegingen, uiteraard belangrijke redenen voor het succes van de Joodse jeugdbewegingen.

Een mooi voorbeeld hiervan is de jaarlijkse uitstap op *Lag ba'omer* (een van de kleinere Joodse religieuze feesten) georganiseerd door de KKL (Joods Nationaal Fonds) voor de Belgische zionistische jeugdbewegingen. Tijdens deze uitstap, een traditie die dateert uit de jaren 1920, worden sportactiviteiten georganiseerd, liederen gezongen en ceremonies uitgevoerd.

Daarnaast hielden de meest jeugdorganisaties zich bezig met praktische arbeid voor enkele zeer belangrijke instellingen die sommige van de ideologische breuklijnen overbrugden. Zo hielden haast alle zionistische jeugdorganisaties, ongeacht politieke affiliatie, zich bezig met het werk voor de KKL, de organisatie die grond aankocht voor de Joodse nederzettingen in mandaatgebied Palestina¹⁸. Ook andere organisaties die de enge partijpolitiek overstegen, deden pogingen om de georganiseerde

17 *Hatikvah*, N°8 (29/04/1921).

18 Nadat de revisionisten zich in 1933 uit de Zionistische Wereldorganisatie hadden teruggetrokken, zamelde haar jeugdorganisatie geen geld meer in voor de KKL, maar enkel voor haar Revisionistische tegenhanger 'Keren Tel Hai'.

Joodse jeugd bij hun activiteiten te betrekken – bijvoorbeeld het *Verbond Voor Economisch Verweer* (VEVA) dat in Antwerpen de boycot tegen Nazi-Duitsland leidde¹⁹.

De Joodse jeugdorganisaties in België verkozen allen democratisch hun leiding tijdens jaarlijkse algemene verzamelingen. Deze leiding bestond uit volwassen leden die voor het dagelijks reilen en zeilen van de organisatie alsook de vorming van de jongere leden verantwoordelijk waren. Indien de organisatie verbonden was aan een politieke partij, zetelde een volwassen militant van de partij in het comité en stuurde zo de organisatie mee aan. Vele van de jeugdorganisaties hadden verschillende afdelingen in steden met een Joodse aanwezigheid. Zo telde in 1938 de arbeiderszionistische jeugdbeweging '*Dror*', geaffilieerd met de *Joodse Socialistische Partij Poale Zion-Zeire Zion*, afdelingen in Antwerpen, Brussel, Luik, Charleroi en Seraing²⁰. Een centraal comité stond in voor de coördinatie van de verschillende afdelingen. Verschillende Joodse jeugdorganisaties werden niet alleen via comités binnen België maar ook door een overkoepelende wereldorganisatie mee gestuurd, een organisatorisch aspect waar we verder op terugkomen.

Het goede functioneren van de jeugdorganisatie hing af van vele factoren. In de eerste plaats was er de maatschappelijke context waarin de jeugdorganisaties waren ontstaan. Hoewel er in de jaren twintig in Antwerpen, en in mindere mate Brussel, vele Joodse jeugdbewegingen werden opgericht, konden slechts enkele zich consolideren. De jaren twintig, de periode van de grote (trans)migratiegolf van Oost-Europese Joden naar (en via) België, werd op organisatorisch vlak gekenmerkt door een enorme energie in het uitbouwen van een Joodse samenleving maar ook door onstabiele en chaos. Dit kwam tot uiting in de oprichting en het verdwijnen van vele Joodse jeugd- (en volwassenen) organisaties. Ondanks de economische crisis, en mogelijks omwille van de antisemitische dreiging die na 1933 van naburig Nazi-Duitsland uitging, waren de jaren dertig in vergelijking met het voorgaande decennium een periode van relatieve stabilisatie en consolidatie binnen de Joodse gemeenschap.

Daarnaast was de integratie in een sterke organisatorische structuur ook zeer belangrijk voor het voortbestaan van Joodse jeugdorganisaties. Verenigingen die geaffilieerd waren met een politieke partij of ingebed waren in een internationale Joodse (jeugd)organisatie hadden meer kans op overleven dan de organisaties die op initiatief van een privépersoon waren opgericht en waarvan het voortbestaan dus vaak nauw verbonden was aan de blijvende inzet, financiële en morele steun van deze individuen.

Omwille van de volatiele toestand in het Joodse organisatorische leven en de ideologische versnippering speelden sterke, dynamische en toegewijde leidersfiguren een zeer grote rol in de uitstraling en levensvatbaarheid van de organisatie. De hoge mate van politisering zorgde ervoor dat er een sterke concurrentie bestond tussen de jeugdorganisaties, en dat er propaganda werd gevoerd om leden van rivaliserende ideologische groeperingen te werven. Charismatische leidersfiguren met een extensieve ideologische kennis, die retorisch getalenteerd waren en (afhankelijk van ideologische posities) een zeker aanzien genoten in bepaalde lagen van de Joodse samenleving, waren dan ook van groot belang voor de jeugdorganisatie, om de loyaliteit van hun leden te verzekeren.

Ondanks verwoede pogingen van de verschillende jeugdorganisaties om de Joodse jeugd aan zich te binden, bereikte het ledenaantal van de gemiddelde Joodse jeugdvereniging in België zelden meer dan 300 leden. Zelfs de bovenvermelde *Dror* met zijn vijf afdelingen in verschillende steden telde niet meer dan 250 leden over heel België en menig jeugdbeweging moest het met veel minder stellen²¹. Volgens Daniël Dratwa telde de *Zionistische Jeugdfederatie* in 1938 zo'n 1275 leden hoewel

19 *Yidische Prese*, N° 52 (28/12/1934).

20 *Year report of the Zionist Youth Federation*, Central Zionist Archives (CZA), Z4/30352,

21 Central Zionist Archives (CZA), Z4/30352

sommige zionistische jeugdorganisaties niet in deze telling waren inbegrepen²². In totaal kunnen de zionistische jeugdorganisaties, zoals eerder vermeld de grootste ideologische groepering, niet meer dan 1600 leden hebben gehad. In een Joodse samenleving die op dat moment geschat wordt rond de 70000 leden is dit echter een fractie van de Joodse jeugd.

Internationale context

Op vele vlakken oversteeg de leefwereld, het politieke ideaal, het culturele referentiekader en de organisatorische structuren van de Joodse jeugdorganisaties de grenzen van de Belgische staat en samenleving. Dit fenomeen is niet beperkt tot Joodse organisaties en is in vele gevallen kenmerkend voor een recent ingeweken migrantengemeenschap. Vele Belgische niet-Joodse jeugdbewegingen waren internationaal georiënteerd en onderhielden nauwe contacten met buitenlandse zusterorganisaties. Het scoutisme bijvoorbeeld beroept zich op universele waarden en internationale verbondenheid en ook de verschillende jeugdgroeperingen van socialistische partijen in Europa droegen allen een internationalistisch (klassen)perspectief uit.

Toch kan men zonder twijfel stellen dat de intensiteit van de transnationale contacten van de Joodse jeugdorganisaties in België afweek van hun niet-Joodse zusterorganisaties. De positie van de Joodse bevolking als minderheidsgroep binnen de Belgische samenleving, de lange traditie van solidariteit en het idee van één Joods volk verstrooid over de Diaspora zorgde ervoor dat Joodse gemeenschap bij uitstek transnationaal georiënteerd was. Sterke organisatorische banden en intens contact tussen de Joodse instellingen en organisaties wereldwijd kenmerkten de Joodse samenleving.

Ook de Joodse jeugdorganisaties vormden hierop geen uitzondering. Heel wat Belgische Joodse jeugdgroeperingen maakten deel uit van een internationale Joodse jeugdorganisatie die de verschillende lokale landelijke afdelingen overkoepelde. Zo was het bureau van de wereldleiding (*Hanhagah Elyonah*) van de zionistische jeugdbeweging *Hashomer Hatzair* gelegen in Warschau²³. Vanuit dit bureau ontvingen *Hashomer Hatzair*-secties van over de hele wereld strikte richtlijnen en advies. Gezanten (*shlikhim*) uit Polen en Palestina werden erop uit gestuurd om het werk in de plaatselijke groepen te coördineren en bij te sturen. Andere Joodse jeugdorganisaties in België hadden soortgelijke structuren en regelmatig werden internationale congressen van de leiding van de jeugdbewegingen uit de verschillende landen bij elkaar geroepen om de politieke toestand en de organisatorische werking te bespreken.

Sommige Belgische Joodse jeugdbewegingen hadden geen buitenlandse zusterorganisaties maar waren opgericht op het initiatief van een (meestal prominent) persoon binnen de gemeenschap. Zo werd de Antwerpse jeugdbeweging *Cercle de Jeunesse Juive 'Ahduth'*, waarvan het ledenaantal bestond uit Joodse leerlingen van het Koninklijk Atheneum van Antwerpen, gesticht (1927) door rabbijn Wiener die er het Israëlitische onderwijs verzorgde²⁴. Ook de Antwerpse jeugdorganisatie *Zeire Ha'am* werd opgericht op lokaal initiatief.

22 D. Dratwa, "The Zionist Kaleidoscope in Belgium", in: Michman D. (ed.), *Belgium and the Holocaust. Jews, Belgians Germans*, Jerusalem, Yad Vashem, 1998, p. 57.

23 Daarnaast had de beweging een tweede leidinggevend centrum in mandaatgebied Palestina. J. Stamberger, *Be Strong and Brave!*, p. 30.

24 *Hatikwah*, N°16 (25/10/1927).

Overzicht van de (gekende) Joodse jeugdbewegingen²⁵.

19de eeuw tot WOI

Hoewel enkele historici deze periode hebben bestudeerd, is er niet veel geweten in verband met Joodse jongerenorganisaties in de 19de eeuw. Jean-Philippe Schreiber vermeldt in zijn werk *L'immigration juive en Belgique du moyen âge à la première guerre mondiale* dat in het begin van de 20ste eeuw enkele jeugdorganisaties ontstonden²⁶.

Zeire Zion (ANT)

Interbellum

Tijdens het interbellum waren een groot aantal Joodse jeugdbewegingen actief in België. De meeste die in de jaren twintig werden opgericht kenden een korte levensduur en een sporadische activiteit. In de jaren dertig stabiliseerde de situatie en kwamen de jeugdorganisaties tot een bestendige arbeid.

Achduth, Jeunesse Estudiantine Sioniste (BR)

Agudath Hanoar Haivri (federatie van Kadimah, elementen van Hasmonea, Bar Kokhba) (ANT)

Agudath Hanoar Haivri (BR)

Amititia (ANT)

Association de la jeunesse sioniste (ANT)

Bne Akivah (ANT, BR)

Bnoth Agudath Israel (ANT)

Bnoth Mizrakhi (ANT)

Borisiah Jabotinsky (ANT)

Borokov yugnt (Yung bor) (BR)

Brith Hakhanaim (ANT, LU)

Brith Trumpeldor/Betar (ANT, BR, LU)

Bruriah (meisjesgroep Bne Akivah) (ANT)

Cercle de jeunesse 'Hasmonea' / Cercle culture Juif Nationale 'Hasmonea' (ANT)

Cercle de jeunesse juive 'Achduth' (ANT)

Cercle des jeunes filles juives' (ANT)

Club de jeunesse 'Zionah' (ANT)

Dror (ANT, BR, CH, LU, SE)

DYSK, Demokratisher Yidisher Sportklub (CH)

Eynheytt (BR)

Ezrah hasofer (ANT)

Farband far kultur un antviklung 'Hevri Hatzair' (BR)

Farband fun der yidisher natsionaler yugend (ANT)

Fédération de la Jeunesse sioniste de Belgique

Fédération de la Jeunesse juive Nationale de Belgique (ANT)

Gordonia (BR)

Hanoar Hatsioni (ANT, BR)

Hanoar Hatsioni hasotsialisti (ANT)

Haschomer Hatzair (ANT, BR, LU)

Hashmonea (ANT)

²⁵ ANT : Antwerpen ; BR : Brussels ; CH: Charleroi ; LU: Luik ; SE: Seraing

²⁶ Jean-Philippe Schreiber, *L'immigration juive en Belgique du moyen âge à la première guerre mondiale*, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1996, pp. 149.

Hebreisher yugent farayn 'prakhi Yisrael' (ANT)
Hekhaluts
Histadruth haivrit (ANT)
JASK / Yidisher Arbeter Sport-Klub (ANT, BR)
Joods Nationale Padvindere Organisatie 'Bar Kokhba' (ANT)
Kadimah (ANT)
Lapide Chanita (ANT)
Maccabi Hatsair (ANT, BR)
Machenai Israel (ANT)
Menorah (ANT)
Nes Zionah (ANT)
Tikvatenu (ANT)
yugnt sektsye Yidishe arbeter kultur farayn 'Ansky' (ANT)
Zeire Agudath Israel (ANT, BR)
Zeire Ha'am (ANT)
Zeire Mizrakhi / Tora ve'avodah (ANT, BR)

Duitse bezetting, 1940-1942

Na de inval van Duitsland in mei 1940 vluchtte het merendeel van de Joden, zoals de rest van de Belgische bevolking, naar Frankrijk. De meesten keerden na enkele weken of maanden terug. Enkele Joodse jeugdbewegingen werden opnieuw opgericht en bleven actief tot de start van de deportaties naar Auschwitz in de zomer van 1942. Gedurende deze periode zouden sommige organisaties overgaan tot verzetsdaden en smokkel van Joden naar het buitenland.

Bne Akivah (ANT, BR)
Borokhov yugnt ((ANT, BR)
Brith Trumpeldor/Betar (ANT, BR)
Dror ((ANT, BR, CH)
Gordonia (BR)
Hashomer Hatzair (ANT, BR)
Hekhaluts
Maccabi Hatzair (ANT, BR)

Naoorlogs, 1944-1970

Na de bevrijding van België begonnen de Joodse jeugdorganisaties zich te reorganiseren. De oorlog en de poging tot de vernietiging van het Europese Jodendom had diepe sporen nagelaten. Onmiddellijk na de oorlog was de Joodse bevolking van Antwerpen zo goed als verdwenen. In Brussel was de situatie tijdens de bezetting iets beter geweest. De demografische en ideologische compositie van de twee centra veranderde in de volgende decennia aanzienlijk. Brussel werd nu de stad met de grootste Joodse bevolking en behield een aanzienlijke Joodse bevolkingsgroep met een uitgesproken links profiel. Antwerpen werd, mede door de inwijking van chassidische Joden in de jaren vijftig en zestig, een echt religieus bolwerk. Dit had ook invloed op het profiel van de Joodse jeugdbewegingen.

Betar/Brith Trumpeldor (ANT, BR)
Bne Akiva / Brith Khalutsim Datim (Bachad) (ANT, BR)
Borokhov Dror (ANT, BR)
Brith Khulutsim Merkaz rakhi beBelgya
Cercle Culturel Juif
Darkenou (BR)

Dror (BR, ANT)

Gordonia (ANT, BR)

Hanoar Hatsioni (ANT, BR)

Hashomer Hatzair (ANT, BR)

Ichoed Hanoar Hakhalutsi (ANT, BR)

Organisation de la Jeunesse Juive de Liège (LU)

USJJ (Union sportive des Jeunes Juifs) /UJJP (Union des Jeunes Juifs progressistes) (BR, CH, LU)

Joodse pers

De Joodse pers is een enorm rijke bron voor onderzoek naar het Joodse leven in België. Honderden Belgische Joodse tijdschriften, maandbladen en bulletins zijn doorheen de 19de en 20ste eeuw verschenen in het Nederlands, Duits, Frans, Jiddisch en Hebreeuws. De studie van deze tijdschriften, hoewel zeer arbeidsintensief, biedt de onderzoeker een mooi beeld van de Belgische Joodse leefwereld. Regelmatig vindt men in deze periodieken verslagjes en artikels over de oprichting van Joodse jeugdbewegingen, stukken over activiteiten en zomerkampen, ... Naast de algemene Joodse pers vermelden we ook de publicaties uitgegeven door Joodse jeugdbewegingen zelf. Een overzicht van de verschillende Joodse pers en periodieken die in België zijn verschenen is te vinden in:

DRATWA (D.). *Répertoire des périodiques juifs parus en Belgique de 1841 à 1986*, édition revue et augmentée, Bruxelles, Pro Museo Judaïco, 1987, 87 p.

KRAJZMAN (M.). *La presse juive en Belgique et aux Pays-Bas: Histoire et analyse quantitative de contenu*, Bruxelles, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1975, 209 p.

SZAJKOWSKI (Z.). "Bibliography of Jewish Periodicals in Belgium, 1841–1959", In : *Studies in Bibliography and Booklore*, 4, No. 3 (1960), pp. 103-122

Hoewel deze werken een overzicht geven van de periodieken die verschenen zijn geven ze helaas geen informatie over waar men deze werken kan raadplegen. Hiervoor gebruikt men best zoekmachines zoals WorldCat of UniCat. Van sommige periodieken die in deze overzichtswerken vermeld zijn vindt men helaas geen spoor. Het is waarschijnlijk dat deze doorheen de tijd verloren zijn gegaan of vernietigd zijn geweest.

Bronnen voor de geschiedenis van de Joodse jeugdbewegingen.

Archivalische context.

Ondanks het veelvoud aan Joodse jeugdbewegingen aanwezig in België zijn bijzonder weinig van hun archieven bewaard gebleven. Hieronder proberen we een aantal elementen aan te reiken die deze magere oogst kunnen verklaren.

Ten eerste willen we, meer in het algemeen, de specificiteit van verenigingsarchieven benadrukken. Conservatie is sterk afhankelijk van de inzet, alertheid en het historisch bewustzijn van oudvoorzitters, secretarissen, penningmeesters en andere bestuursleden.²⁷ De gekende pijnpunten van dit type archief zijn ongetwijfeld sterk aanwezig bij jeugdbewegingen, geleid door een per definitie jong bestuur dat meestal een groot verloop kent.

²⁷ Zie o.a. DESMET (G.), "Enkele bedenkingen over verenigingsarchieven", in: *Brood&Rozen*, 2013, nr. 2, pp. 26-41.

De turbulente geschiedenis en veranderende sociologische samenstelling van deze bevolkingsgroep vormt natuurlijk veruit het belangrijkste stukje van de puzzel: deze aspecten verklaren waarom bepaalde periodes onder- of oververtegenwoordigd zijn in het overgebleven erfgoed.

Zoals reeds vermeld was de Belgische Joodse bevolking in de 19de eeuw eerder beperkt in omvang en op religieus, cultureel en politiek vlak relatief homogeen. Er is bijzonder weinig informatie terug te vinden over Joodse jeugdbewegingen actief tijdens deze periode – we vonden slechts een handvol sporadische verwijzingen. De voornaamste golven van Joodse immigratie (vnl. uit Centraal- en Oost-Europa, en het tsaristische Rusland) dateren zoals aangegeven van begin 20ste eeuw en vooral na de Eerste Wereldoorlog. In de ideologisch, cultureel en religieus erg diverse Joodse gemeenschappen in steden als Brussel, Antwerpen, Luik, Charleroi, Gent, ... ontstonden in deze periode vele tientallen Joodse politieke partijen, liefdadigheidsstichtingen, culturele verenigingen, religieuze instellingen, vakorganisaties en jeugdbewegingen. De meeste Joodse jeugdorganisaties geciteerd in het historische luik van dit artikel zijn dus pas vanaf de jaren 1920 of later ontstaan. Gezien hun vaak efemere bestaan en relatief beperkte actieradius, hoeven we ons niet veel illusies te maken over de grootte van de archiefproductie.

Op vlak van materiële conservering zijn er enorme obstakels geweest. De Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog is wellicht de belangrijkste reden voor het ontbreken van zovele archieven van Joodse jeugdbewegingen²⁸. Hoewel de spoliatie van de Joodse bevolking ondertussen vrij uitgebreid is onderzocht en beschreven in de wetenschappelijke literatuur,²⁹ loont het de moeite om meer in detail bij deze problematiek stil te staan. Want de anti-Joodse repressie en de systematische, grondige plundering van deze bevolkingsgroep heeft vanzelfsprekend een grote impact gehad op de bewaring van haar archieven.

Archieven van Joodse organisaties werden ten eerste *expliciet* geïsoleerd door het nazi-regime. In het kielzog van de Duitse troepen volgden allerlei organen die zich zullen interesseren voor de kunstcollecties, bibliotheken en archieven van bezet België³⁰. Een eerste belangrijke actor in dit verhaal was de plaatselijke *Hauptarbeitsgruppe* van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR), bevoegd voor het opsporen en confisqueren van cultureel erfgoed dat nuttig kon zijn in de ideologische strijd van het nationaalsocialisme tegen haar politieke tegenstanders, tegen het Joodse volk en tegen de vrijmetselarij. Naast schilderijen, beeldende kunst, muziekinstrumenten, sieraden en allerhande gebruiksvoorwerpen vielen ook archieven uitdrukkelijk binnen het domein van deze dienst. De in beslag genomen bibliotheekcollecties en archieven moesten dienen als studiemateriaal voor de geplande elite-hogescholen van het regime.³¹ Volgens een rapport uit maart 1944 zou de ERR bij "vijf Joodse verenigingen, bibliotheken etc. en in totaal 79 particuliere woningen van Joden" in Brussel, Antwerpen, Gent, Luik, Charleroi, Namen, Brugge en Rijsel materiaal hebben "beveiligd"

²⁸ Archief vernietigd of verloren geraakt als gevolg van oorlogsgebeurtenissen in het algemeen (bombardementen, opeisingen van gebouwen door geallieerde en vijandige troepen, plunderingen, ...) die geen direct verband hebben met de antisemitische vervolging tijdens de bezetting, worden hier voor alle duidelijkheid niet meegerekend.

²⁹ Zie onder meer: Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, De bezittingen van de slachtoffers van de Jodenvervolging in België: spoliatie, rechtsherstel, bevindingen van de Studiecommissie, Brussel, Diensten van de Eerste Minister, 2001 en VAN DOORSLAER (R.), DEBRUYNE (E.), SEBERECHTS (F.) & WOUTERS (N.)(red.), *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen/Brussel, Meulenhoff/Manteau en SOMA, 2007.

³⁰ De *Archivschutz* van de *Militärverwaltung* focuste eerder op publiekrechtelijke archieven (overheidsadministraties, gemeenten) en zou zelf geen Joodse archieven in beslag hebben genomen. Studiecommissie ..., op. cit., p. 145 en HERREBOUT (E.), *De Duitse Archivschutz in België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1997, pp. 299-313.

³¹ Studiecommissie ..., op. cit., pp. 133-135.

(sichergesteld)³². Alles samen zouden 375 van de 800 kisten met boeken, archiefmateriaal en allerhande museumobjecten die door de ERR naar Berlijn werden getransporteerd, van Joodse eigenaars afkomstig zijn.³³

Een tweede belangrijke speler actief op dit terrein was de *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst* (Sipo-SD), een politiedienst die afhing van het Militair Bestuur en van het *Reichssicherheitshauptamt* te Berlijn, en die verantwoordelijk was voor de repressie van opposanten van het Derde Rijk. De archiefstukken die men in beslag nam – naast een onbekende hoeveelheid nutteloos geachte of na afloop vernietigde documenten? – lijken onder meer gebruikt te zijn om documentatie over de Joodse gemeenschap in België aan te leggen. De structuur van het zgn. "Archief Pierre Beeckmans" (cfr. infra) vertoont inderdaad duidelijk sporen van documentatiedossiers over Joodse organisaties (waaronder enkele jeugdbewegingen) die werden gestoffeerd met archiefmateriaal verzameld tijdens huiszoekingen bij allerhande Joodse figuren en verenigingen. Na verwerking door de Sipo-SD werd het in beslag genomen archiefmateriaal in principe³⁴ opgestuurd naar het RSHA in Berlijn, waar een speciale afdeling de archieven uit de bezette landen centraliseerde.³⁵ Bij gebrek aan bronnen over de activiteit van de Sipo-SD in België is het onmogelijk te ramen hoeveel materiaal deze dienst bij individuele Joden en Joodse organisaties in beslag heeft genomen.³⁶

Een onderlinge overeenkomst stipuleerde dat archiefmateriaal relevant voor politieke en politionele kwesties toebehoorde aan de Sipo-SD, en dat de rest onder de autoriteit viel van de ERR.³⁷ In realiteit kon de Sipo-SD echter geregeld haar bevoegdheid overschrijden. Haar medewerkers waren immers als eerste ter plaatse bij de huiszoekingen verricht bij partijen en politici, vakbonden, vrijmetselaarsloges, Joodse figuren en organisaties. De dienst bewaarde ook de sleutels van de door haar verzegelde panden. Bovendien gebeurden huiszoekingen van de ERR altijd in aanwezigheid van agenten van de Sipo-SD of de *Geheime Feldpolizei* (een andere politiedienst). De Sipo-SD wist dus in de praktijk een aanzienlijke controle uit te oefenen over het geconfisqueerde materiaal. De ERR kon niet anders dan zich hiernaar te schikken.³⁸

Twee voorbeelden illustreren de archivalische gevolgen van de arbeidsverdeling tussen beide diensten. De huiszoekingen van de ERR bij de *Fédération sioniste de Belgique* in de Gretrystraat te Antwerpen leverden een "bruikbare bibliotheek" met "Joodse encyclopedieën" op, in totaal een tiental kisten.³⁹ De ERR maakte geen vermelding van opgeëiste documenten. Het 'Archief Beeckmans', deels het product van het werk van de Sipo-SD, bevat daarentegen wel archiefstukken gevormd door deze zionistische koepelorganisatie. Bij de zionistische leider Léon Kubowitzki zouden, naast zeven kisten aan encyclopedieën, naslagwerken, anti-Duitse en antinazistische literatuur, door

32 Rapport van Muchow, *Leiter der Hauptarbeitsgruppe Belgien und Nordfrankreich* aan de ERR (23 maart 1944) (ERR archieven, XXX, XXX). De gegevens in dit rapport moeten natuurlijk kritisch benaderd worden. Het blinde, fanatieke antisemitisme van de ERR leidde er immers toe dat ook niet-Joodse personen zoals Isabelle Blume en Camille Huysmans op de lijst van de door de dienst bestolen 'Joden' te vinden zijn.

33 Studiecommissie ..., op. cit., p. 141. Het gaat om een voorzichtige schatting gedaan door de Studiecommissie.

34 Het feit dat het zgn. 'Archief Beeckmans' nog stukken (onverwerkt?) in beslag genomen archiefmateriaal bevat, kan er op wijzen dat deze transfer ofwel niet systematisch gebeurde, ofwel dat men bepaalde onderdelen liever nog ter plaatse wilde bijhouden als documentatie.

35 Het betreft afdeling VII – *Weltanschauliche Forshung und Auswertung* van het RSHA. Studiecommissie ..., op. cit., p. 144.

36 Studiecommissie ..., op. cit., p. 180 (eindnoot 409).

37 Studiecommissie ..., op. cit., p. 134.

38 De Sipo-SD had echter geen enkele zeggenschap over kunstvoorwerpen. Dit terrein bleef exclusief voorbehouden aan de ERR. Studiecommissie ..., op. cit., p. 144.

39 ERR BNF Zusammenfassung

de ERR wél "belangrijke dossiers" (*wichtiges Aktenmaterial*) in beslag genomen zijn. Ander archiefmateriaal gevormd door Kubowitzki (o.a. briefwisseling met de Openbare Veiligheid inzake het ondersteunen van Joodse vluchtelingen) is echter eveneens te vinden in het 'Archief Beeckmans'⁴⁰. Deze twee cases laten toe om een idee te krijgen van hoe de bezetter te werk ging. Archiven en bibliotheekcollecties werden blijkbaar naargelang de bevoegdheden, het interesseveld en de onderlinge krachtsverhoudingen van de diensten uiteen gehaald, vermengd, verplaatst en voor andere doeleinden ingezet. Verregaande vernietiging van de oorspronkelijke archivalische context was dan ook het onvermijdelijke gevolg.

Het is niet eenvoudig om anno 2016 het eindresultaat van deze strooptochten in te schatten. Informatie over gestolen archiven en hun lot tijdens de oorlogsjaren is schaars of vaak weinig gedetailleerd. Het verloop van de wereldoorlog en de uiteindelijke ineenstorting van Hitlers regime hebben er voor gezorgd dat heel wat archiven aanwezig in het hart van het Derde Rijk zijn vernietigd of verloren geraakt.⁴¹ Een deel werd door het Rode Leger 'bevrijd' en naar de Sovjetunie gevoerd, waar ze decennialang een sluimerend bestaan leidden. Dergelijke zogenaamde *archives de Moscou* / Moskou-archiven, teruggekeerd naar België dankzij een sterk staaltje topdiplomatiek en toparchivistiek, en vandaag te vinden in onder meer het Centraal Israëlitisch Consistorie van België maar ook Amsab-ISG, de ULB, het Rijksarchief, het documentatiecentrum van het Grootoosten van België, ... geven ons alvast gedeeltelijk inzicht in het soort materiaal dat werd meegevoerd door de ERR en Sipo-SD.

Een tweede belangrijke element is de economische spoliatie en haar nasleep, waarbij ook archiven *onrechtstreeks* getroffen werden. Een treffend voorbeeld hiervan is de zgn. *Möbelaktion*, waarbij van midden januari 1942 tot midden augustus 1944 systematisch de woningen van gevluchte en gedepoteerde Joden werden leeggehaald om de slachtoffers van geallieerde bombardementen in Duitsland schadeloos te stellen. Bij deze grootschalige diefstal – eerst uitgevoerd door de ERR, vanaf maart 1942 door het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete* – werden zowat alle meubels, huisraad, kleding, vaatwerk e.d. meegenomen, maar ook foto's, persoonlijke documenten en andere stukken die zich nog in de woonst bevonden. De "[...] *geschriften, akten en briefwisseling* [...]" werden samen met kunstvoorwerpen overgedragen aan de ERR. Huiseigenaars vroegen geregeld de toestemming om de inboedel van afwezige Joodse huurders te verkopen, als alternatief voor hun achterstallige huur.⁴² Ten slotte plande de bezetter ook de systematische verkoop van zgn. 'Joods onroerend goed', al is dit uiteindelijk grotendeels mislukt.⁴³ Het moge duidelijk zijn dat dergelijke scenario's weinig bevorderlijk zijn voor de bewaring van persoons- en verenigingsarchiven.

Als laatste punt mogen we ook doelbewuste vernietiging vanwege de door de nazi's geviseerde archiefvormers niet uitsluiten. De literatuur vermeldt onder meer de destructie van archiven van de Belgische Werkliedenpartij en van het Grootoosten van België⁴⁴. Wat de Joodse

40 Ref zien te vinden – check laatste versie inventaris Saerens. In 1947 liet Kubowitzki, via de *World Jewish Congress* waar hij toen secretaris-generaal van was, overigens nagaan wat er met zijn bibliotheek was gebeurd. Een klein gedeelte had hij teruggevonden op zolder, "gescheurd en in slechte staat". (Kopie van een brief van Nehemiah Robinson (World Jewish Congress) aan Irwin S. Mason, OMGWS Legal Division (8 september 1947) (ARA2-AGR2, Archief van de Dienst voor Economische Recuperatie en rechtsvoorganger [545-244], nr. 366).

41 Relevant voor dit artikel is dat het documentatiecentrum van de Sipo-SD omwille van de bombardementen bijvoorbeeld geëvacueerd moest worden van Berlijn naar twee opeenvolgende locaties in Polen. Een gedeelte van haar collecties werd naar de Sovjetunie gebracht, de rest bleef in Polen achter. Studiecommissie ..., op. cit., p. 145.

42 Studiecommissie ..., op. cit., pp. 119-132.

43 Zie Studiecommissie ..., op. cit., pp. 55-74.

44 LUST (J.) & VERMOTE (M.), "Papieren bitte! The Confiscation and Return of Belgian Archives and Libraries (1940-2003)" in: GRIMSTED (P.K.), HOOGWOUDE (F.J.), KETELAAR (E.)(red.), *Returned from Russia. Nazi*

(jeugd)organisaties betreft, vonden we alvast één specifiek geval. De leiding van de Antwerpse tak van de *Hashomer Hatzair* zou in mei 1940, luttel dagen na de Duitse inval, de archieven in het plaatselijke hoofdkwartier van de jeugdbeweging hebben vernietigd. Daarna begaven ze zich naar het huis van een andere leider, om er de archieven van de *Hehalutz*-afdeling te verbranden.⁴⁵

Wanneer we al deze elementen samen nemen, wordt het snel duidelijk dat de oorlog, de Jodenvervolging en de daarmee gelieerde culturele en economische politiek van de bezetter in de periode 1940-1945 zowel direct als indirect een ware ravage heeft aangericht in het Joodse culturele erfgoed aanwezig in België.

Voor wat de periode na 1945 betreft, lijkt het ons tot slot relevant om kort het belang van bepaalde erfgoedinstellingen en onderzoekscentra aan te stippen. Hun werking werpt immers een licht op de naoorlogse prospectie naar en bewaring van archieven.

Al in 1959 werd binnen het *Institut de Sociologie* van de ULB een *Centre national des hautes Études juives* (CNHEJ) opgericht, met als missie het voeren van historisch en sociologisch onderzoek over de geschiedenis van de Joden in België. Het huidige *Institut d'Études du Judaïsme – Institut Martin Buber*, gesticht in 1970 als opvolger van het CNHEJ, was zowat de eerste instelling die archiefmateriaal van en over de Joodse bevolking begon te verzamelen. Hoewel haar bescheiden team enkele erg belangrijke archieven wist te binnen te halen, werkte men veeleer in de typische stijl van de *zamlers* (let. "verzamelaars") van het vooroorlogse YIVO: het accumuleren van allerlei stukken om aspecten van de Joodse aanwezigheid te documenteren. Het grootste archiefbestand vandaag bewaard in het IEJ is de collectie van haar zgn. "*Record Center*", bijeengebracht in de jaren 1960-1980. Het gaat om een vrij omvangrijk (24 s.m.) maar gemengd en moeilijk te contextualiseren geheel aan archiefstukken, documentatie en publicaties in verband met allerlei Joodse organisaties en aanverwante thema's.

Vandaag zijn het Joods Museum van België en Kazerne Dossin (het voormalige Joods Museum van Deportatie en Verzet), die sinds resp. de jaren 1980 en 1990 archiefmateriaal ontvingen van Joodse personen en organisaties, veruit de grootste spelers. Kazerne Dossin is bovendien een door de Vlaamse Gemeenschap "erkend cultureel archief". Beide instellingen waren aanvankelijk vooral geconcentreerd op musea/gedenkplaatsen en hanteerden dus lange tijd een museale aanpak, waarbij vooral documenten en stukken gezocht werden die esthetisch of thematisch interessant waren voor een tijdelijke of permanente tentoonstelling.

Ten slotte zijn in ons land nog verschillende kleinere onderzoekscentra actief (al dan niet rechtstreeks voortkomend uit de Joodse gemeenschappen) die het Joodse culturele erfgoed in brede zin als hun corebusiness hebben en vaak zelf archief bewaren, zoals de *Fondation de la Mémoire contemporaine*, het *Institut de la Mémoire Audio-visuelle Juive* en de *Fondation Auschwitz*.

Door een dergelijke versnippering is het in de praktijk verre van eenvoudig om afspraken te maken over een onderlinge taakverdeling inzake verwerving, ontsluiting, bewaring, digitalisering, depotbeheer, ... Daarbij maken we nog abstractie van het structurele gebrek aan middelen voor personeel, informatica en opslagruimte. Hoewel dit een algemeen pijnpunt is in de sector, bestonden deze instellingen lange tijd uitsluitend bij de gratie van private sponsoring en eenmalige toelagen, en moeten ze vandaag strijden voor openbare subsidies. Ook de typische Belgische (communautaire) en Joodse (cultureel, religieuze, politiek-ideologische) rivaliteiten vormden geregeld een obstakel voor het voeren van een globale, beredeneerde verwervings- en verwerkingspolitiek. Het gevolg van deze configuratie van het 'Joodse culturele middenveld' is dat er

Archival Plunder in Western Europe and Recent Restitution Issues, Leicester, Institute of Art and Law, 2007, pp. 189-237.

45 STAMBERGER (J.), *Be Strong and Brave!*, p. 76.

lange tijd, in feite tot op vandaag, op ad-hoc wijze werd gewerkt en er geen beleid van systematische en proactieve archiefprospectie bestond. Hoewel we de laatste jaren kunnen spreken van een voorzichtige professionalisering – er worden bijvoorbeeld steeds vaker gediplomeerde archivariissen, gespecialiseerde historici, informatici aangeworven – lijkt een belangrijke inhaalbeweging nog steeds nodig.

Archiefmateriaal van/over Joodse jeugdbewegingen.

Wat hieronder volgt is een bespreking van de voornaamste archiefbestanden die relevant zijn voor de geschiedenis van de Joodse jeugdbewegingen in België. De focus ligt uiteraard in de eerste plaats op de archieven gevormd door jeugdorganisaties zelf. Daarnaast willen we echter ook andere bronnensorten vermelden die van groot belang zijn om de lacunes in het schaarse archiefmateriaal op te vangen.

Voor dit onderdeel hebben we ons gebaseerd op beschrijvingen in de thematische archiefgids over de Joodse bevolking in België, het resultaat van een meerjarig onderzoeksproject van het Rijksarchief.⁴⁶ Deze archiefgids biedt een nagenoeg compleet overzicht van bronnen over de Joden in België. Binnen het kader van deze bijdrage was het niet mogelijk om álle archieven en collecties op te sommen met informatie over één of andere Joodse jeugdbeweging. Voor meer gedetailleerde informatie over de historische context en inhoud van de archieven verwijzen we de lezer dan ook uitdrukkelijk door naar dit naslagwerk.

Archieven van Joodse jeugdbewegingen

We kwamen slechts een handvol archieven gevormd door Joodse jeugdbewegingen op het spoor.

Darkenou

In het Joods Museum van België bevinden zich twee archiefdozen met materiaal gevormd door de zionistische jeugdbeweging *Darkenou* (actief tussen ca. 1957 en 1968). De stukken dateren uit de periode 1952-1968. Het gaat om correspondentie, nota's, pamfletten, allerhande periodieken en publicaties. Dit bestand wordt ontsloten door een voorlopige inventaris.

Éclaireurs israélites de Belgique

Het Joods Museum van België bewaart daarnaast twee verhuisdozen aan ongeklasseerd archiefmateriaal gevormd door de Joodse scoutsgroep *Éclaireurs israélites de Belgique* (actief tussen 1988 en 2001). De stukken dateren uit de jaren ca. 1988-1992. Het betreft vooral foto's, ledenlijsten, kampschriftjes, publicaties en allerlei documenten over de werking en activiteiten van de jeugdbeweging. Er was op moment van schrijven nog geen toegang.

Union des Jeunes Juifs Progressistes

We vinden in het Joods Museum van België eveneens ongeveer een halve strekkende meter archief van de Brusselse tak van de linkse antizionistische jeugdorganisatie *Union des Jeunes Juifs Progressistes* (actief van 1944 tot 1978). De stukken dateren uit de jaren 1944-1960. Het gaat om een reeks interne bulletins (*Avenir*), schriftjes met notulen van vergaderingen en allerlei nota's, en mappen met foto's. Er is nog geen toegang.

46 Zie FALEK ALHADEFF (P.), DESMET (G.), TALLIER (P.-A.) (dir.), *Bronnen voor de geschiedenis van de Joden in België (19de-20ste eeuw) - Sources pour l'histoire des Juifs en Belgique (19-20ème siècles)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief-Archives Générales du Royaume/Avant-Propos, 2016.

Hashomer Hatzair en andere zionistische jeugdbewegingen

Twee Israëlische archiefinstellingen, beiden gesitueerd in Givat Haviva, bewaren erg interessant archiefmateriaal van (en over) de Belgische Hashomer Hatzair en enkele andere (links-)zionistische jeugdbewegingen.

In het *Yad Ya'ari Research & Documentation Center* vinden we archief van de Belgische tak (vooral de Antwerpse afdeling) van de *Hashomer Hatzair*. Het gaat onder meer om briefwisseling, notitieboekjes, dagboeken, periodieken en interne publicaties, discussieteksten en dergelijke. Deze organisatie zou (geregeld?) delen van haar archieven hebben opgestuurd naar het hoofdkwartier van de beweging, in toenmalig Brits Palestina. De stukken dateren ruwweg van de jaren 1920 tot de naoorlogse periode (wellicht tot en met de jaren 1960). Daarnaast bewaart dit centrum ook het archief van de centrale leiding van de *Hashomer Hatzair* – ook hier is voor de Belgische casus onder meer de inkomende briefwisseling van belang, net als allerhande rapporten, dagboeken, periodieken en dergelijke.

In het *Moreshet Holocaust & Research Center* is gelijkaardig archiefmateriaal te vinden, zij het voor de oorlogsjaren. De focus ligt in dit centrum niet enkel op de *Hashomer Hatzair*; er is archiefmateriaal te vinden over een groot aantal Joodse (vooral zionistische) jeugdbewegingen. Ook hier kunnen onderzoekers informatie vinden over de activiteiten van deze verenigingen in België tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Men neemt best vooraf contact op met deze onderzoekscentra, niet in het minst omdat de databanken en archieftoegangen in het Hebreeuws zijn.

Archieven van relevante figuren

Voor de volledigheid willen we in dit overzicht aangeven dat ook persoonsarchieven voor deze thematiek een belangrijke bron kunnen zijn. Zoals we reeds vermeldden, bevatten de archieven van voormalige voorzitters, secretarissen, leiders, ... vaak stukken in verband met hun activiteit binnen een jeugdbeweging, of zelfs archiefmateriaal dat strikt genomen tot het archief van de organisatie behoort.

Zo bevat het archief van Philippe Szerer (in totaal één archiefdoos, bewaard in het Joods Museum van België) dossiers, ledenlijsten, pamfletten en andere stukken over zijn engagement binnen de *Organisation de la Jeunesse Juive de Liège*, een wellicht kortstondige jeugdorganisatie waarover we verder nauwelijks informatie vonden.

We raden onderzoekers dan ook aan om creatief te zijn en eventueel na te gaan of er bij vroegere bestuursleden of ex-leiding, bij koepelorganisaties of verwante verenigingen nog archief bewaard is gebleven.

Archieven over Joodse jeugdbewegingen

Omdat nu eenmaal veel archiefmateriaal verloren is gegaan, zullen onderzoekers andere pistes moeten bewandelen om relevante bronnen te vinden over Joodse jeugdorganisaties. We geven alvast een aantal suggesties.

Wat publiekrechtelijke archiefbestanden betreft, kunnen we vooreerst niet voorbij de archieven van de Vreemdelingenpolitie. Wat ons onderwerp betreft zullen vooral de reeksen individuele vreemdelingendossiers van belang zijn. Zoals vermeld had de grote meerderheid van de Joden die in België woonden voor de Tweede Wereldoorlog niet de Belgische nationaliteit, en dus bestaat van deze personen hoogstwaarschijnlijk een individueel vreemdelingendossier. Het Rijksarchief bewaart op moment van schrijven de dossiers geopend tussen ca. 1835 en 1951. Deze dossiers bevatten een massa aan biografische gegevens en zijn bijvoorbeeld erg nuttig om netwerken te reconstrueren. De

basisvereiste is natuurlijk dat de onderzoeker beschikt over namen – bijvoorbeeld van leiders of leden, auteurs van artikels in publicaties van de jeugdbeweging, enzoverder.

Voor een beknopte inleiding op deze bronnen, zie:

CAESTECKER (F.), STRUBBE (F.) & TALLIER (P.-A.), *De individuele vreemdelingendossiers afkomstig van de Openbare Veiligheid (Vreemdelingenpolitie) (1835-1943)*, Jalons de Recherche/Zoekwijzers nr. 19, Brussel, ARA-AGR, 2009.

CAESTECKER (F.), STRUBBE (F.) & TALLIER (P.-A.), *Les dossiers individuels des étrangers produits par la Sûreté publique (Police des Étrangers) (1835-1943)*, Jalons de Recherche/Zoekwijzers nr. 19, Bruxelles, ARA-AGR, 2009.

Een tweede interessante bron zijn de archieven van de Gerechtelijke Politie bij het Parket van de Procureur des Konings, in het bijzonder voor de gerechtelijke arrondissementen Brussel en Antwerpen (resp. bewaard in Rijksarchief 2 – Depot Joseph Cuvelier en het Rijksarchief Beveren). Hun archieven bevatten tientallen thematische dossiers over allerlei Joodse organisaties, inclusief jeugdbewegingen, en vaak ook aparte dossiers over bepaalde personen. Doorgaans bevatten ze stukken zoals processen-verbaal (vb. over manifestaties en evenementen, van ondervragingen), nota's maar ook documentatie, periodieken, pamfletten en dergelijke.

Zie de volgende inventarissen, resp. voor de archieven van de gerechtelijke politie van Brussel en Antwerpen:

MARTENS (C.), *Inventaris van het archief van de gerechtelijke politie bij het parket van de procureur des Konings van Brussel (1921-1976)*, I 70 (Rijksarchief Brussels Hoofstedelijk Gewest), Brussel, ARA-AGR, 2016.

DROSSENS (P.), *Inventaris van het archief van de Gerechtelijke Politie bij het parket van de Procureur des Konings te Antwerpen, overdracht PK Antwerpen 2001 C*, Brussel, ARA-AGR, ter perse.

De archieven van de gemeentelijke politie bevatten gelijkaardige dossiers. Ook hier zijn vooral de archiefbestanden van de politie van Brussel en Antwerpen (bewaard door de resp. stadsarchieven), als steden met de grootste Joodse bevolking, van belang.

Voor meer gedetailleerde informatie, zie de catalogi van de stadsarchieven van Brussel en Antwerpen:

http://www.pallas.be/pls/opac/plsp.getplsdoc?lan=N&htdoc=general/opac_avb_n.htm
(Pallas-catalogus van het stadsarchief Brussel)

<http://zoeken.felixarchief.be/zHome/Home.aspx> (zoekmachine van het FelixArchief)

Het hierboven al aangehaalde "Archief Pierre Beeckmans" (bewaard in het CEGESOMA) is een uitzonderlijk geval in deze reeks publiekrechtelijke archieven. Het gaat om archiefmateriaal in beslag genomen door het Auditoraat-Generaal om te dienen als overtuigingsstukken in het kader van de naoorlogse collaboratieprocessen. De documenten werden voornamelijk gevormd door Beeckmans en zijn *Landelijke Anti-Joodse Centrale*, en door de Sipo-SD. Belangrijk voor dit hoofdstuk is dat het bestand ook archiefmateriaal bevat gevormd door Joodse personen en organisaties. Deze stukken werden door de Duitse diensten en hun Belgische medewerkers geroofd om te worden gebruikt als documentatie over de Joodse bevolking in België. In deze documenten, die grotendeels dateren van de jaren 1930, komen onder meer de activiteiten van een aantal Joodse jeugdorganisaties aan bod. Hoewel het niet gaat om de integrale archieven van deze jeugdbewegingen, het volume aan relevante stukken niet bijzonder groot is en ook de archiefcontext verstoord en dus bijzonder

complex is, blijft dit bestand een relevante bron – alleen al omdat het bestand briefwisseling lijkt te bevatten van de *Fédération de la Jeunesse sioniste de Belgique* (gebaseerd in Antwerpen) alsook andere interessante stukken zoals ledenlijsten.⁴⁷

Ook in privaatrechtelijke archiefbestanden is heel wat informatie over Joodse jeugdbewegingen te vinden. We denken dan in de eerste plaats aan de archieven van de belangrijke Joodse instellingen en verenigingen in België. De archieven van het Centraal Israëlitisch Consistorie van België bevatten bijvoorbeeld sporadisch briefwisseling van de *Grand Rabbin* over/met Joodse jeugdbewegingen (zie bijvoorbeeld het zgn. "*Fonds Enseignement*", in totaal ca. 41 archiefdozen, gedateerd ca. 1904-2009). Interessanter zijn echter haar zgn. "*Archives de Moscou*" (in totaal 5 archiefdozen, gedateerd 1840-1940), die onder andere archief bevatten van de *Fédération de la Jeunesse sioniste de Belgique* (periode 1937-1939). Een ander voorbeeld zijn de archiefbestanden gevormd en bewaard door de Brusselse *Centrale d'oeuvres sociales juives*. Het "*Fonds Correspondance*" (ca. 10 s.m., gedateerd 1952-heden) bevat onder meer correspondentie van de Centrale met de koepel van jeugdorganisaties *Fédération de la Jeunesse juive de Belgique*, en in de "*Collection iconographique*" (ca. 1 s.m., gedateerd 1952-heden) vinden we eveneens foto's van Joodse jeugdbewegingen. Omdat het hier gaat om privaatrechtelijke organisaties waarvan de (semi)dynamische archieven niet vrij toegankelijk zijn voor onderzoekers, is het altijd noodzakelijk om eerst contact op te nemen en een afspraak te maken.

De omvangrijke archieven van de grote internationale Joodse organisaties en instellingen mogen in dit overzicht evenmin ontbreken. We vermelden in het bijzonder de archieven van de *American Jewish Joint Distribution Committee* (kortweg JDC of Joint), een grote liefdadigheidsorganisatie die de meest uiteenlopende verenigingen ondersteunde en subsidieerde, en van de *World Zionist Organization / Jewish Agency* (WZO), de politieke koepelorganisatie van de zionistische beweging. Deze archieven zijn uiteraard bijzonder relevant en werden reeds gebruikt door Belgische onderzoekers.⁴⁸ De archieven van de Joint worden grotendeels door de organisatie zelf bewaard in haar New Yorkse hoofdkwartier (en in mindere mate in haar vestiging in Jeruzalem). Het bestand "*Records of the Geneva office of the American Jewish Joint Distribution Committee, 1945-1954*" (bewaard te Jeruzalem; ca. 120 s.m., gedateerd 1945-1954) bevat onder andere dossiers over *Hehalutz* en *Aliyah de la Jeunesse*, maar ook de reeksen algemene stukken in verband met hulp aan de Belgische Joodse bevolking (rapporten, briefwisseling e.d.) zijn wellicht interessant. Gedetailleerde inventarissen van de meeste bestanden zijn te raadplegen via de online catalogus van de organisatie (<http://archives.jdc.org/>). Wat de WZO betreft vermelden we onder andere de archiefbestanden met referentie L10 ("*Jewish Agency Office in Paris (Agence Juive pour la Palestine/Israël, Paris)*", ca. 43,3 s.m., gedateerd 1945-1960), S5 ("*Organization Department*", ca. 123 s.m., gedateerd 1933-?), S6 ("*Immigration Department*", ca. 167,5 s.m., gedateerd 1919-1980) en vooral S32 ("*Youth and Hehalutz Department*", ca. 34,3 s.m., gedateerd 1939-1965) die allen algemene en/of individuele dossiers bevatten inzake de relaties met Joodse zionistische jeugdorganisaties in België. Deze bestanden worden bewaard door de *Central Zionist Archives* in Jeruzalem. Ze zijn toegankelijk via de online catalogus van de archiefdienst (cfr. <http://www.zionistarchives.org.il>), maar de beschrijvingen zijn doorgaans in het Hebreeuws.

Dichter bij huis vinden we ook in het Joods Museum van België correspondentie van het jeugddepartement van de WZO in België (voor de jaren 1948-1949) – zie het bestand "*Varia*" (archiefdooos 303). Dezelfde instelling bewaart ten slotte, in het "*Fonds Beth Zion*" (gedateerd 1947-1952, in totaal 5 archiefdozen), documenten die betrekking hebben op de jeugdorganisatie van de *Sionistes généraux (General Zionists)*.

47 Zie o.a. CEGESOMA, Archief Beeckmans [AA 1314/350-500], doos 445sexies.

48 Onder meer door Veerle Vanden Daelen – zie VANDEN DAELEN (V.), *Laten we hun lied verder zingen. De heropbouw van de Joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944-1960)*, Studies stadsgeschiedenis 4, Amsterdam, Aksant, 2008.

Als bijkomende onderzoekspiste willen we nog aangeven dat ook heel wat verzamelingen een relevante bron kunnen zijn voor de studie van Joodse jeugdbewegingen. Het gaat hier dus in principe niet om 'archief' in de strikte betekenis van het woord. Denken we maar aan diverse interessante documentencollecties zoals de "*Collection Juive*" (bewaard in het Maison d'Érasme/Erasmushuis te Anderlecht), de reeds geciteerde archieven van het "*Record Center*" van het IEJ en de verschillende verzamelingen bijeengebracht door de Antwerpse journalist en onderzoeker Sylvain Brachfeld⁴⁹, waaronder het zgn. "*Antwerps Joods Historisch Archief*" (bewaard in het FelixArchief). Ook in het buitenland worden relevante verzamelingen bewaard, zoals de zgn. "*David Trotsky Collection*" (ref. RG235) en de "*Territorial Collection*" (ref. RG116), beiden bewaard in het YIVO te New York. Dit soort collecties bevatten sporadische losse documenten, pamfletten, nota's, affiches en ander materiaal inzake Joodse jeugdorganisaties, die vaak nergens anders te vinden zijn. Hetzelfde geldt voor collecties van foto's, affiches en ander iconografisch materiaal, zoals de Beeldbank AVA en de "*Verzameling affiches en pamfletten van Joodse verenigingen*" van het FelixArchief, de "*Collection Affiches Juives*" van het Brusselse stadsarchief, maar ook de "*Territorial Photographic Collection*" van het YIVO (ref. RG 120) of de "*Collection of Historical Photographs*" bewaard in Yad Vashem. Ten slotte moeten we zeker nog het belang aanstippen van orale bronnen (doorgaans in de vorm van interviews). Hier vermelden we vooreerst de collectie interviews uitgevoerd door medewerkers van het CEGESOMA (ref. AA 2268) en de aparte reeks "*Interviews met Belgische Joden*" (ref. AA 1196)⁵⁰. Verder noteren we ook de "*Verzameling Johannes Blum*" (bewaard in Kazerne Dossin) bestaande uit ca. 1400 interviews (grotendeels met Belgische Joden) met bijhorende documentatiedossiers. Ook onderzoekscentra zoals het CNHEJ, de *Fondation de la Mémoire Contemporaine* en de Stichting Auschwitz in het verleden ambitieuze interviewcampagnes op poten gezet. Ten slotte, en meer algemeen, is het altijd nuttig om ook grootschalige initiatieven zoals het enorme "*Visual History Archive*" van de USC Shoah Foundation door te nemen: in de database (<http://vhaonline.usc.edu>) is het trefwoord "Belgium" bijvoorbeeld gelinkt aan meer dan 2000 getuigenissen (!).

49 Archiefbestanden/verzamelingen van Sylvain Brachfeld zijn ook te vinden in het Letterenhuis (referentie BB 11; ca. 3 dozen en 2 mappen; gedateerd ca. jaren 1960), het *Institut d'Études du Judaïsme – Institut Martin Buber* (4 dozen; gedateerd 1958-1974) en het Joods Museum van België (*Fonds Sylvain Brachfeld*; 4 archiefdozen; gedateerd 1957-1979).

50 Voor meer gedetailleerde informatie, zie de *Pallas*-catalogus van het CEGESOMA: <http://pallas.cegesoma.be/pls/opac/plsp.getplsdoc?lan=N&htdoc=general/opac.htm>